

תועצת "אחיאסף"

אוצר ישראל

מבחר שירת העברים ומליצתם

ספר שני

רב ה"י נאמן

שיר

מוסר השכל

נערך מחדש ע"י

א. ה. ווייס.

חובת [ב] שניה

ווארשא

בית דפוס מאהלים סטריזקא

תרע"ג.



מחיר החוברת 7 קאס'



Дозв
Кіевъ,

РАВЪ ГАЙ ГАОНЪ
Стихотворенія Р. Гай Гаона
съ предисловіемъ и примѣч.
И. Г. Вайса.
Выпускъ II.
ВАРШАВА
Тип. Братъевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.
1893.

שרורא בחברת כנו רב האי משיבום עליה לאמר: יוצרנו מרומם ומעולה מהיות לו אברים ומדות כפשוטם של הדברים, כי אל מי דומה ומה דמות יערוך לו? אלא דברי חכמה הם שיש ספוגיהם טעמים גדולים... ונפלאים מאד והללו רמוזים שלהם יסודות הם ורזים וסתרים שאי אפשר למסרם לכל אדם. ואלה דבריהם הלא דברו כהתלמודים האמתיים כפי מדת המשנה והגמרא. התלמודיים מאז חשבו כי אלה הפנות הן חלק מן התורה המקובלת ליהודים, ואין הבדל בין הדרישה בהן ובין הדרישה בעריות רק בתנאיה ואופניה ושיעורה — הלא כן מבואר במשנה ובגמרא — בכלל החלק הזה נכללו לפני אמונתם כל הדברים הכתובים במשנת שיעור קומה ובמשניות של היכולות אשר לדעת כלם יסודם רבי ישמעאל. ואמרנו כלם, הלא גם מי שפקפק עליהם ולא רצה להאמין ענינם לא הכחיש יחוסם לתנאים רק אמר שאינם הלכה. ועתה נראה כי ככל התלמודיים אף כן רב האי חשב אלה לחלק מתורת היהדות והוא מעשה מרכבה. ואמר, שדבר זה ידוע ומפורסם ועל אותן הצפיות דברי הבריותא מן הנכנסים לפרדס מכוונים, והוכיח זה כדבר ברור מן התלמוד. ועל כן מבואר כי מצבו בפנה הזאת היא מצב בעלי התלמוד והאמון בכל אלה כמו שהאמינו בהם בעלי התלמוד ויען שהאמינו בהם. ויוצא לנו מכל זה כי בפליאות חכמה האלה לא יצא רב האי גאון הלאה מן הגבול שגבלו רבותינו חכמי המשנה והתלמוד. ואמנם כמו שבעלי המשנה והתלמוד, אף שדרשו במעשה מרכבה והאמינו בסתרי התורה האלה לא רמוזו אף במלה אחת על הדרכים אשר הלכו בהם המקובלים בזמנים האחרונים אחר זמן הגאונים ועל סודותיהם והיותיהם הנפתלים, כי לא ידעו מהם ולא היו מתורתם וגם לא מאמונתם, אף כן גם רב האי גאון התלמודי אשר רק התלמוד

מנהיגו באמונותיו נמשך בענינים האלה רק אחרי התלמוד, ובכל הדברים אשר הגיעונו ממנו לא נרמו אף במלה אחת כי הלך אחר ההכל הזה ויהבל להאמין ככמו אלה, ותהי להפך כי נמצא במקומות הרבה בכתביו כי היה מתנגד להם, וטועים כל האומרים כי היה מבעלי הסוד (תולדות רה"ג מרש"ל רפ"פ), כי באמת לא האמין באלה רק מה שהאמין התלמוד¹).

כלי משוא פנים להמאמינים באלה בעמו, ההמונים ורבים מן החכמים וגם הגאונים, אמר בפה מלא כי הם הבלי שוא והמאמין בהם תועה מדרך השכל. באחת מתשובותיו כתב מפורש כי מאמר בני אדם שאפשר לעשות מעשים גדולים על ידי שמות, כל אלה וכיוצא בהם דברים בטלים הם ואפילו הם צדיקים גמורים אין נעשה להם כזאת. והי כאשר תמהו עליו השואלים באמרם כי כמה מחכמי ארץ ישראל וארץ אדום אנשים חכמים ונאמנים מגידים כי ראו זה בפרהסיא שעשו פעולות ועצרו בעד לסטים מלעבור ופועלים על ידי שם שיהיה חיים נח מועפו או יגרמו מיתה לאדם, השיב לא ידעתי ממי תמהתם ממני או מהם תמהתם. וסיום דבריו דבר זה אי אפשר להיות כל עיקר. והוסיף עוד לאמר: המדמה אפשרות דברים כאלה על יד גס או שם בשוטים הוא נחשב ואדם שיש בו דעה לא יחשוב כזאת וכל אלה דברי רוח המת. להחזיק דבריהם ספרו לו השואלים כי יש מסרת ביד הצרפתים שבא רב נטרונאי בקפיצת הדרך והרביץ תורה וחור ולא נראה בדרך. ועל זה אמר רב האי: אדם רמאי נזדמן להם ואמר אני נטרונאי, ואילו היה רב נטרונאי טרע בכמו אלה

(1) עי' בדבר'ר ח"ד צד 184 מה שכתבתי על ענין זה בהערה 12 לסתור דעת רפ"פ ויסודו על דברי הרמב"ם בתולדות ר"ש כ"ח שהשיב גם הוא על שפת רפ"פ.



לא נכחד ממנו, כי לא שמענו עליו מדרכים אלו כלום, אבל רב משה הכהן היה טוען שרגיל בקמיעות ולחישות וכיוצא בהם והקרו קדמונינו זה הרבה ונגלה כובנות כמה טענות ובישיבת סורא היו דברים אלו רובם, כי הם קרובים למדינת בבל ונבוכדנצר ואנו רחוקים משם, כללו של דבר פתו יאמין לכל דבר, ועוד דבר על הבלי כמה ספרים כמו: ספר הישר, הרבא דמשה, רזא רבא ואחרים שקראם מחותכות ופרטים שאין להם קץ ומספר ואחר שדבר עוד מפעולת השמות המדומה והבדויה מסיים ואומר: ומי הוא זה בדורות הללו שיאמר שם המפורש על הים ויגות ועל האיש וימות וכיוצא באלו המעשים? אין אלו כלום אלא דברי שוא המה אל האמינו כם (טעם זקנים נ"ד—נ"ו). והנה האיש הדובר ככה מתחבולות בעלי הסוד ונפתליהם ההוא יקרא מהזיק בלמודי הסודות ובין המקובלים יתחשב? אבל האמת הוא כי רב האי לא היה מכת המקובלים ונבזה בעיניו נמאס להאמין בהבליהם ובלי עצרה חוה דעתו בפירוש שהמאמינים בכמו אלה הם מן הפתאים המאמינים לכל דבר, ומה מאד נשגבה כזה מעלתו על המון חכמי ישראל כמעט בכל הדורות, מי מנה כל הרבנים התלמודים אשר לא היו מבעלי הסוד ולא השפיקו בולדי הקבלה ולא הבינוה ולא שמו אליה לב ובכל זאת העריצוה והקדישוה והאמינו בה, וכן רבים מחוקרי עמנו הספרדים אף כי לא כמחשבותיה מהשבותיהם בכל זאת דרך הקדש קראו לה והשתמרו בנפשם להכחישה, והנה אין אדם יודע מה במטמוניות של חברו, ומי מוזנו יודע הדברים אשר בלבם? אם כמוצא פיהם כן בלב האמינו באמתתה, ואולי גם לא, אך בפיהם ירצוה סלה ולבם כל עמם, ירצוה וינשאוה ויכבדו קבל עם אשר קדש היא להם וממושוא פנים לבעליה, ואמנם בינם ובין עצמם

לה ראש הניעו ובקרבם יכחשו לה ויאמרו לא היא! ואלה באמת נושאים פנים בתורה⁽¹⁾. ועל כן מה נשגבו הליכות הגאון בדבר הזה אשר לא נשא פנים לאמונת ההמון ולא אמר אמה לכל אשר יאמר העם הזה אמת, ולא שם מחסום לפיו להוכיח על פניהם דרכם כסל למו וקרא למאמינים בה אף אם היו גאונים פתוי יאמין לכל דבר. ואולם אם אחרי כל אלה נמצא בספרי קבלה המאוחרים מאמרים נעתקים על שם הגאון בעיני קבלה וגם מיוחסים לו ספרים בפנה הזאת לא נתמה על החפץ. הלא כן מאז משפט בעלי הכת הזאת להתלות באילן גדול ולעשות כל גדולי אנשי שם מחכמינו לאנשי חברתם ויחסו להם ספרים מעיני הבליותם, אף כן עשו עם רב האי גאון, איש כמוהו אשר נאמר עליו כי לא היה כמוהו בכל הגאונים אשר לפניו, איש אשר רוח בו, רוח חכמה ותורה, רוח דעת ויראת ה', לא יתכן כי לא יהיה אחד מהם, ואם הוא מן המקובלים אי אפשר שלא כתב ספרים בחכמה הזאת, ולא יחסו רק שיעמוד אחד מהם ויחבר ספר בקבלה ולהשביח פעשה ידיו למען יקבלוהו ויחסוהו לרב האי גדול הגאונים, ואחרי שנקרא על שמו ואחד מגדולי חבריהם ערב בדבר, מי זה ימלאהו לבו להטיל ספק באמתתו? והיה מקרהו כמקרה ספר הוהר שיחסוהו לרבי שמעון בן יוחאי והדבר ידוע כי הוא ללא אמת, הנה אחד מן המקובלים האחרונים רבי משה בוטאריל שעשה פירוש לספר יצירה בדרך קבלה מביא מספר רב ספרי קבלה אשר לא נודעה מציאותם ממקום אחר. והנה בתוך הבאים גם ספרים אשר יחס לרב האי גאון, ספר הקמיצה, וספר קול ה'

(1) בספרי הנזכר ה"ה תמצא במקומות מסוורים ראיות על זה. ועל ביאור ספק י"ג י"ד י"ט.

בכח, ואמנם כל איש אשר איננו מן המאמינים לכל דבר יבין וישיכיל בשכלו כי אלה הספרים אם היו במציאות הם רק מזויפים על שמו. כי איך יעלה על הדעת כי רב האי אשר אמר על המדמים לפעול על ידי שמות בשוטים הם נחשבים וכל דבריהם דברי רוח המה, שהוא עצמו יהיה עוסק בדברי תהו כאלה ויאמר כי כל אות ואות יש בה רוח אלהים לעשות שמושים ומאות אחת עם האחרות יעשה צרוף ויועיל (פ' סי יצירה פ"א מ"י ע"פ ס' הקמיצה). ומי פתי יסור הנה להאמין להעתקות המקובל הזה מתוך כתבי רה"ג במצאו בהן אופני צרופי השמות שנהג בהן הגאון (פ"ב מ"ג) ומה שהיה משפטו ומעשהו בשאלת חלום והסדר שהשתמש בו (פ"ד מ"ג), שכלם לא יאותו כי אם למקדשים ולמטהרים לאחוז עיני סבלים או שהם עצמם נאחזים בסכלות, לא לרבנו הגאון אשר אלה וכאלה היו לו לגעל נפש. ובאחת מהעתקותיו שהעתיק זה המקובל על שם רב האי נכר כובו וזיופו מפורש ובאר היטב. הנה בפירושו הנזכר מביא מספר כבוד ה' אשר יחסו להפייטן רבי אלעזר הקליר באור להכנוים, "ספר ספר וספור" שבספר יצירה אשר הפייטן העתיקו מדברי רב האי גאון (פ"א מ"א), וזה שקר מחלט, אחרי שידענו על פי עדות רבי סעדיה דגאן ומתוך פירוש רב סעדיה גאון לספר יצירה שרבי אלעזר הקליר קדם לרס"ג ולא עוד אלא גם הראנו לדעת כי גם רב נטרונאי שקדם הרבה לרס"ג מוכיר פיוטים מהקליר ואיך יעלה על הדעת שהקליר יוכיר דברים בשם רה"ג? ומזה נראה הזיוף גלוי לעין. ואם יאמר אדם הלא גם מקובלים אחרים מסרו תשובות מרב האי המראות כי עסק בקבלה, על זה נשוב כי גם אותן התשובות בזיוף ולא כתבן רב האי מעולם, כן מכואר מענינן וסגנון לשונן שהן לשון מקובלים מאוחרים ועינינו חרשים לא

שערו הקדמונים. ועלינו לתת תורה להם כי לא נצרו על דל שפתם והוציאו מלים מפיחם אשר הוכיחו על פניהם היויף. הנה אחד מגדוליהם האחרונים (פלה הרמון לרמ"ק שי"א פ"ז) מביא תשובה בקבלה שכתב רה"ג לרב פלטוי גאון וחבריו, ובוה נלכד בשחיתותיו. רב פלטוי אשר חי יותר ממאה שנה קודם רב האי כתב שאלה לרב האי¹. ועתה עינינו רואות כי החכמה הדמיונית הזאת לא היתה קנינו, והיא תהלתו והיא תפארתו.

גדולים היו מעשי רב האי בחכמת לשון הקדש, הוא חבר פירושים על המקרא לפי פשוטם, ונתיחם לו פירוש על כל התורה, ואין לנו מפירושיו רק שוורים אחדים שהביאו מפרשי המקרא על שמו², ונזכר גם ספר המאסף שחבר (שרשים לרד"ק) והראב"ע בספר מאזנים הפליג בשבחיו וכתב עליו שהוא מלא חכמה וכליל יופי, וענינו ותכנו. הוא בחכמת דקדוק לשון הקדש (ס' מעשה אפר צד 44) גם בתשובותיו נמצא פה ושם באורים למקראות סתומים לפי עמק הפשט. ומויחסים לו גם חבור נגד הקראים וכלי ספק גם הוא עוסק כבאור המקרא³, אמנם לא נשאר מכל אלה דבר שלם. ככל חכמי לשון הקדש בזמן הקדמון כן גם הוא נסה את כחו להמליץ

(1) על כל אלה הענינים תמצא תראיות מכוונות במקומות מסוימים בספרי דרו"ר ח"ד ע"ש צד 184 הערה 12 13 וצד 190 הערה 24. וארות זמנו של רבי אלעזר הקליר ע"ה מה שכתבתי שם צד 118, 119, 224—226.

(2) בפריש"י לחושע ג' ג' כתוב ששצא בשם רה"ג דברי הגון ולא הודיע אם מצא כן בפירושו או בתשובה, וע"ה תולדות רה"ג מרש"ל רפ"ס הערה 28, הרבני תולדות לשב"ח הערה 18.

(3) ע"ה לקושי קדמוניות מהחכם פינסקי צד 149 149 ובדרו"ר ח"ד 189 ובהערך

פיוטים ושירים אבל גם מהם אך מעט הגיע אלינו, אמנם זה המעט עד כי היה פייטן בטוב טעם ודעת. מפיוטיו נמצא אחד בסדר תפלת הספרדים לליל יום הכפורים המתחיל „שמע קולי“ והוא כתוב בהרזוים שקולים כמושפט הספרדים, אך יפה אף נעים ממנו שירו „מוסר השכל“ והוא מעשה ידי אמן נעלה מאד בענינו, נשגב בהגיונו ויפה בתארו.

ענינו הוא כשמו „מוסר השכל“. בו נגולו לפנינו כספר מחשבותיו הרמות ורעותיו הנאמנות כמדות המוסר אשר יקנה לו האדם וחי בהן. הגיוניו לבושים במחלצות מליצות נשגבות מחכימות קוראיהן ומשמחות לב, ותארו כתאר משלי שלמה וכליל בהדר מליצת הערביים - הספרדים בהרזוים שקולים ושווי ההכרות הסופיות. אלה המחשבות וההגיונים יש מהם אשר כמשלי שלמה יסודתם אשר ימריצם בחן מליצותיו, ויש מהם אשר עקרם לקוח מדברי חכמי התלמוד והוא ייפם בשכל מליו אך רובם נוקרו במקור לבבו. מוסריו יתפשטו על כל מערכי האדם ומצביו בחייו המוסריים המדיניים והדתיים ועל חובותיו בחיי החברה האנושית, כמה יזכה האישי ארתו מול אלהיו; יורה בדרך יבחר בהתרועע עם החכמים לתלמוד ממעשיהם, יורה ענוה במשאליו מהשפיל לפני גדיב אף אם הוא שארו הקרוב אליו, יורה לכת באהבה וחסד עם אשתו אשר הוכיח לו אלהים ועם בניו נחלתו מאלהיו, לכלכל ביושר נפשות ביתו ולא ישכחם רחם גם כמוסרו, לחנך בניו בחכמה ולתת להם מלמד מנעורים, ויהיה מוחנן את המלמד מהונו שכר לפעולתו. אמנם יען כי לא על החכמה לכדה יחיה האדם על כן יעירהו לתלמוד את בנו מלאכה. בשבתו בכיתו גם בלכתו בדרך לא ישכח אשת בריתו, אלה וכאלה מועצותיו להתנהג

בביתו ועם כל הנלוים אליו אשר מחסורם עליו ושמירתם חובתו. ואז יורהו משפטו עם בני אדם. יורהו מדת האהבה לזולתו כי יתמכהו בימין צדקו; יעירהו לתת צדקה בכל עת, האמונה והישר יהיו מדתו בכל מעשיו ולהרחיק נפשו מעול וחמס. להשתמר מקנאת איש מרעהו רק יקנא בחכמים ללמוד ממעשיהם. בהזהירו על מדת החסד לא שכח להזהיר גם להיות חונן עבדו ביתו ולהיות רחום גם על נפש בהמתו. מאד מאד מזהיר לבל יהיה אויב ומתנגם ואל ישמח לאיד זולתו ויזכור כי כן גם בו יוכל לפגוע ביום מחר. הנה מה טובו ומה נעמו תורתיו בהראותו את הדרך המוליכה את האדם לאשרו כמה יבחר וממה יחדל, ויורנו ויאמר לו ממעלת ההצנע לכת לחיות בתמימות ולברוח מהוד ורשות, לדרוש בשלום כל אדם, לבלתי חמרות נגד המושל אך ישמור לו אמונתו ויתפלל בשלומו, גם הזהיר יזהיר אותו לבל יהיה אץ להעשיר ולא נבהל לקנות נכסים כי אמר „אם תקנה נכסים או דאגה תהיה קונה ולא נחת ופוגה“. ולא לקנא בעשיר לחמוד קנינו. ויזהיר מלשון הרע, מגלות סוד רע, מהיות נוטר לחטאת זולתו, ומהתמכר לכעס וחימה. שבת גדול ישבת יתרון החכמה ומרום ומנשא ההגות בתורת אל ודתו, ואמר: ובחכמה דרוך דרכי אמונה ויראת אל וסור מרע תבונה. היה תמים וישר עם אלהים, ואל תדרוש לך מה בגוהים. כן בטוב טעם ובאמרי נועם ידבר על כל המדות המוסריות אשר הן צפירת תפארה לנפש האדם אחת מהן לא נעדרה. ועם אלה יחבר עוד את תורה האדם במנהגו בנחת עם הבריות, במשפט תהלוכותיו בדרך ארץ למצוא חן ושכל טוב בעיני הכל. לא נפרט פה את כל התורות וחקי החיים הפרטים אשר הכליל רב האי בשירו הזה. הלא השיר

כלו כתוב ומונח לנגד עיני הקודא. אך ואת נאמר כי בשיר הזה תגלה ותראה לעינינו מראה דמות רוחו וזה תולדתו באמת. בכל עלילות חייו נראה כי היה מן החכמים אשר נאה דורשים וגאה מקיימים. כל המעלות והמדות התרומיות אשר בקש שיקנו אחרים לנפשם, מכל הקנינים הרוחניים ומוסר השכל אשר פקד על כל אדם לפתוח אליהם לבכם היו קשורים על לבו תמיד ועליו יציץ נורם מראש עד קץ חייהו

השיר הזה בעצם איננו שיר השירים כאשר יעשוהו הפייטנים מנעימי זמירות לענג בני אדם, אבל יותר יאתה לכנות את השיר הזה בשם „מכלל הפילוסופיא המוסרית” אשר היא הנור לכל פנות הפילוסופיא. ונקראנה בצדק הנור לכלנה יען כי היא יותר מכלן מעותרת להנחות אדם למצוא את המעשה המביאהו אל האשר וזה כל האדם ותכלית חייו. הנה ראינו רבים וגם שלמים אזנו וחקרו ותקנו גדולות ונצורות בחכמה הזאת עמוק עמוק חתרו במעמקיה וידאו על כנפי רוח המופתים, אך מה יסכן זה לעם אשר לא נסו בכמו אלה? כל ישעם וכל חפצם להבין אמרו בינה ולדעת מוסר השכל, ולא מתקרים רמים לשמים, ולא בינות אשר שגבו מהם. ועל כן לצדקה יחשב לרב האי צדקה בל תצען לעד, כי בחר לדבר אל העם בלשון זכה ושפה ברורה לפי בינתו והשגתו.

כגן מלא ברכת ה' מתפשטים לפנינו חיי זה האדם הגדול בענקים. כארוזים נטע ה' נטעו אף שורשו בו תכונות נשגבות, תכונות אשר אך לעתים רחוקות מתאחדות באדם אחר. הוא היה איש הולך תמים ופועל צדק בעמו, איש אשר נחה עליו רוח חכמה וכינה מכל אשר היו לפניו בין הגאונים, מאין

משלה הוא השתדלותו להגדיל תורה ולהאדירה בכל מקומות
 מושבות היהודים, כשושנים מערוגות ממעם נדרו נתן ריח לרחוק
 ולקרוב על ידי תשובותיו לאלפים ולרבבות, ופירושויו הם היו הורע
 לזרע לכל פירושי הרבנים אשר באו אחריו. יער צומח עצים
 היו המון מעלותיו ומדותיו. מעלות רוח ככל מיני מדעים,
 כבואורי מקרא, בדקדוק לשון הקדש, בחכמות חזוניות, בידיעת
 לשונות זרות, בשיר ובמליצת לשון עברית, והעולה על כל
 אלה היתה בינתו במחלת זמנו ובנגעים המוסריים אשר נגעום
 הפילוסופיא והקבלה, אשר לא יעף ולא יגע להזהיר את בני
 עמו מקרוב אליהן. אכן מה נכביר מלין לספר עוד המון
 מדותיו אשר אין ספורות להן! ותנה לאיש אשר אלה לו
 היחיד בדורו מי לא יתן כבוד לשמו ויהי ערהו ומלשנהו? ובכל
 זאת עם כל הגדולות אשר פעל לא נמלט מקנאת אדם ומוקשי
 אויב ומתנקם. עוד בחיי אביו כהיותו אב בית דין קמו עליהם,
 על האב ועל בנו, מלשנים דוברי הוות ומסרום למלכות, ולולא
 ה' שהיה להם כמעט הביאום עד שערי מות. ובמר נפש יתאר
 הנגיד בקינתו תלאות חייו אשר הלאוהו נובלים גם הציקוהו
 בזדונים ובצדיה, וטמנו פח ללכדהו וארבו לו כמו חיה. ואמנם
 לא היה רב האי הראשון ואף לא יהיה האחרון אשר בני עמו
 שלמו לו רעה תחת טובתו עליהם, כן המדה מהלכת על פני
 כל הדורות וזה גורל רבים מן הגדולים אשר בארץ, כי בשכר
 פעולתם וצדקת מעשיהם נחלו שנאת חנם וקנאה. ואולם רק
 אחרי סגר רב האי את עיניו אז נפקחו עיני בני דורו, כי נגלה
 להם כמה גדול השכר אשר הישברו ואבדה עמו אבדה אשר
 אין תמורתה, ויקונן עליו הנגיד: אהה היו פני ארץ והעולם
 בערכוביה, ויקונן אבי כל המשוררים בן גבירול: נגרעה קרן

עדינה היא גברת כל מדינה. ומה מאד נאמנו דבריהם! כי מדי סגר עינהו נסגרו דלתות התורה כבבל, הישיבה אספה נגהה ועל כבודה שכנה עננה, כי כמותו יצא ממנה כל הדרה, הורה כבה וזיוה נמה, ולא נשאר בלתי אם גויתה בלא רוח. והגויה הזאת מה היה לה? יבשו עצמותיה והתפרדו ולעפר מות נשפתה, כי לא ארכו הימים והישיבות נפלו למשואות ופסקו לנצח.

פליאה דעת ממנו תהלכות התולדה! הן יותר מחצי שנות אלף התמידו הישיבות אחר תם דורות בעלי הגמרא, בתור המעלה עמדו דורות הגאונים האחרונים. אך נתבונן בשלשה מנהיגי הישיבות בקרב הדורות האלה, הם רב סעדיה, רב שרירא ורב האי, מי מכל הגאונים אשר לפניהם נשוא להם? ועתה אחרי נראה כי דור אחר דור התפתחה חכמת התורה וההשכלה ממעלה אל מעלה עד הגיעה למעלה הרמה אשר עמדה עליה בימי רב האי גאון, הלא בצדק היינו מוחלים לפי טבע התפתחות ההשכלה בעמים כי כאשר עד הגה התפתחו התורה והחכמה ותרבינה ותגדלנה בעצמה וכה אף כן בכח הזה גם מעתה והלאה תוסיף אמוץ התורה ותרבה חיל החכמה ובוה תתחזקנה הישיבות ללכת מחיל אל חיל. ואמנם מה מאד נפלאו מעשה התולדה כי הביאה והפך מאשר יחלנו. בקרב ימי פריחתן נכול נבלו עליהן, ציציהן ופרחיהן קמלו מעט מעט, התפרקו ויבשו עד פסקו חלפו אבדו ועוד אינם. ההיה זה מקרה אשר לא נדעהו? ההיו סבות הוציות אשר היו בעוכריהן? לא זה ולא זה. אבל משחתן בהן, בקרבן היתה התולעה אשר מבשר עד גפש תכלה גויתן. הגה זאת נהלת ישראל וחלקו

מאלהיו להיות ממלכת כהנים, אך לא להיות עבדים לכהנים. לכהן המורה עבדות נתן לו לא שררה וממשלה על העם. אמנם במשך זמן הגאונים נהפך הדבר. שתי הישיבות היו שתי ממשלות, הגאונים היו מולכים ברוחם הקשה בעם היהודים, גאוני הישיבות התנשאו להיות האפיפורים בישראל, הישיבות נקראו בשם „הישיבות הקדושות“. הגאונים היו כופים את כל ישראל לעשות כמעשיהם בכל דבר דתי בכפיה חומרית ובכפיה מוסרית. מנהג שתי הישיבות עשו לחק בישראל ולא יעבור, ומו שאינו נוהג כמנהגן לא יצא ידי חובתו ואינו מכלל ישראל. יסוד כולל היה כי דברי הגאונים דברי אלהים חיים המה ואפילו במדרשו של משה רבם של הנביאים לא ידחו אותם ממקומם, וחכמתם ופולפולם הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה, ואף על פי שאומרים הכי הוא ואין מביאים ראיה באיזה מקום אין לחוש על דבר קטן או גדול, וכל החולק על שום דבר מדבריהם כחולק על ה' ועל תורתו (ראיות על כל זה בדרו"ד ח"ד). ועתה האין היסודות האלה יסודות נכרים, וזמורות זר בגפן אשר אֵל מוצרים תסיע לחופש הגוף ולחופש הרוח. כפית רוח כזאת בל תתאים עם תכונת עם היהודים מן הנכונים והמשכילים בו. אין כזה כל ספק כי גם זה היה אחת מהסכות אשר הסבה פרוד הקראים מהם ונתקו מוסרות הכפיה הזאת ופרקו מעליהם עקת הגאונים. הן אמנם כי הקראים אשר בקנאתם פשעו בתורה וכחשו במורשה קהלת יעקב, וכמרי כחשם השליכו מנגד סגלת הקבלה אשר ישראל מעולם נתנו נפשם עליה, הם לא היה להם כח להיות נזק לישיבות ולראשיה הגאונים, ונהפוך הדבר כאשר הם הפושעים והמורדים הרבו להמרות את פיהם ולהקלות את תורתם כן התהזקו הישיבות, עתקו גם גברו חיל, אבל

אשר היה לו יכולת וכה להמיט מוסרי הישיבות ולהרפות ידיהן מעשות עוד תושיה היה מעמד ההשכלה בעם אשר התרומם בדורות הגאונים האחרונים. המעמד הזה לא התאים עם משפט הגאונים, מנהגם ומעשיהם, מעמד רם בדעת כזה לא יכול לסבול שררה לפי מדת הגאונים, ועל כן לא נפלאה היא בעינינו כי רעשה ממלכת הגאונים ונמוטו עמודי הישיבות ועם רב האי גאון גם הן ירדו קבר. ובצדק נשא עליו קינה אותבו ותלמידו ודודו ומסרפו לעמת בני עמו:

במי התפארון היום עלי כל חי וכל חיה
היש בכם אשר ירמה למרגלית פנימיה,

פתח דבר

לשיר "מוסר השכל" מרב האי גאון.

הלא תרעו הלא תשמעו, קוראים אהובים, הלא הגדתי מראש לכם בתתי לפניכם ספור תולדות המחבר את השיר הזה, רבנו האי גאון, כי הכינותי דברי רק לקוראים מהמון יודעי לשון וספר אשר אין אומונותם להתחקה על שרשי התולדה ולבא עד חקר מקוריה, אבל מבקשים לדעת המאורעות והקורות. הקוראים האלה בקראם מעשי ידי האדם הגדול הזה אמנם משתוקקים לדעת מי היה האיש אשר פעל זאת, ותולדותיו כאשר התגלגלו בימי חייו חלדו, לדעת מה טיבו ותכונתו ועלילותיו אשר עשה לטובת עמו ואשר הגדיל לעשות להאדיר התורה והחכמה וכל אשר קרהו כל ימי היותו על האדמה. כל אלה חפץ לשמוע מספרים בשפה ברורה ובמליצה נמרצה, אבל בהעדר מחקרים עיוניים, ומפשטים מכל בקרת דקדוקית ועמוקית, ומבדיקת המקורות לאור נר החקירה. הם אין להם חפץ להתיגע יגיעת רוח בדבר אשר אינו כרוחם, ולרוב גם לא הזמן. ועל כל אלה לא מעט המה הקוראים מומין הזה אשר לא נסו בכמו אלה, הבחינה הזאת שויתו נגד עיני בספור תולדותיו ועל כן עשיתיו והכינותיו בצורה אשר לפניכם, פשוטה וברורה כמועשה המספר לא כמועשה החוקר. חשבתי בכל לב כי לצדקה יחשב זה לנו אם נרצה לפתוח שערי ספרותנו לפני קוראים ממין הזה, כי זה הדרך הוא

תועלת להשכלתם, והוא גם תועלת להעיר ולעורר האהבה אל לשוננו הקדושה, וחויץ מזה יש לו יתרון על התועלת היוצאת לקוראים פשוטים ממתקרי המבקרים הדורשים על קויץ וקויץ תלין תלין של הלכות מהלכות הבקרת ובוראים ויוצרים השערות חדודות, ועושים גדולות עד אין חקר בדקדוקי מלין ונתוח האותיות וחלופי גרסאות. הן אמנם כי אלה וכאלה ינעמו ויבוקשו לאשר החקירה והבקרת אומנותם, אבל לא אל הקוראים הרוצים להתענג תענוג נפשי במה שהם קוראים, החפצים לידע ולהנדע דברים אשר לא ידעום מתמול שלשום להשכיל ולהטיב נפשם ולהבגה מהם על נקל. ומה יסכן למבקשי לחם אבירים לשובע נפשם בתת להם אכנים טובות ומרגליות? דברי אלה יהיו לי למליץ לפני כל חכמי לב, וצדקתי אם אשמור זה הדרך גם בבחינת השיר „מוסר השכל“ אשר יצא לאור בהוצאה חדשה. רק מעט תהיינה מלי בדברי על אודותיו ולא אאריך בדברים טפלים ובדקדוקים ביבליא-גרפיים ובהערות בקריות, כי להמון הקוראים הפשוטים אשר אליהם תטוף מלתי הם דברים של מה בכך. ועל כן רק מה שראיתי נחוץ להודיע אותו אשמור לדבר, ועתה אלה הן ההערות המעטות אשר מצאתי שיש צורך בהן ואעיר עליהן. חרוזי השיר הם מאה ושמונים ותשעה בשווי הברות הסופיות ושקולים במשקל יתד ושתי תנועות בדלת וסוגר על דרך משוררי הספרדים שלמדו מן הערביים. וכבר היה דרך השיר הזה נהוג בן קודם רב האי גאון, ודונש היה הראשון שהשתמש בו. השיר „מוסר השכל“ היה אהוב ונחמד ליהודים, וגם נדפס כמה פעמים. על דבר ההוצאות השונות הכל רשום ומפורש בספר אוצר הספרים שיסד החכם הביבליאגראף בן יעקב.

לפי השערתו אין השיר שלם כדפוס, שהיה נחלק לשערים וקצת מן השערים נשמטו והם נמצאים בקצת אוצרי ספרים בכתבי יד. והדברים כנים ונכרים דברי אמת מתוך הערבוביה השולטת בכל השיר ואין סדר לו. כל ההערות הביבליא-גרפיות שיש להעיר בשיר הוזה תמצא סדורות ומפורשות יפה באוצר הספרים של בן יעקב הנוכר, ובאריכות יותר בחבורו של דוקעס „הערענויילען א. דענקשטיינע" אשר על פי העתקתו הוכנה ההוצאה הזאת, עי"ש צד 7, 8 ובתערה, אמנם לערך תכליתנו במאמר הזה אין עלינו להאריך בדברים האלה.

הנה כבר אמרנו כי אין זה שיר רק לפי צורתו ומשקל מאמרו, אבל בעצם הוא רק מאמר למודי ומליצה כוללת יסודי חכמת המוסר, ואשר בחר במליצתו דרך שיר הערבי ומשקל לא טוב עשה, כי לא זויה לה ליתרון, כי אם הפחית על ידי זה יפי תארה. כי מה שהרויח על ידי לחץ המשקל שנעשית עצמית, כי לא היה יכול להשתמש הרבה בפסוקים ומאמרים שלמים, אשר זה הוא לדעתי מגרעת למליצות העברים בזמן מאוחר, הפסידה על ידי לחץ אחר בהערכת המאמרים, כי בכמה מקומות הכריחו המשקל להפריד בין הדבקים ולחבר דבורים אשר חבורם אינו עולה יפה כאשר תראה בהערותי. ואני שערתי במקום אחר כי המשוררים הספרדים יען שעשו בשוריהם כמעשה המשוררים הערביים, וכתבום כמוהם בחרוים ובשווי הדלתות הסופיות ושקלום במשקל שירי הערב הפשיטו מעל פני מליצת שפת קדש את נועמה העקרי ואת יפי התכונה אשר לעברית בכתבי קדשנו. רק לאנשי המעלה במשורריהם הצלית בידם, כי אלה הדרכים החדשים אשר בחרו לא הפסידו טהרת מליצותיה הרבה, אבל לא כלם היו בן גבירול ויהודה הלוי ודומיהם. אמתת יהוסו של השיר הזה

לא נדע רק מפי הקבלה: בכל מקומות המצאו בספרי דפוס או בכתבי יד נקרא עליו שמו של רב האי גאון. מתכן ענין החרווים ומצורת מליצתם נראה כי על כל פנים הם קדמונים, מאד קדמונים. בעל ספר חרדים מזכירו בפירוש על שמו, ובהיות כן אין לנו להכחיש המקובל מדור דור, ואין גם כל סבה מכרחת אותנו להעביר רב האי מנחלתו ולתתה לאיש אשר חי בעתים רחוקות.

אמנם כמה חזקה עלינו הבקרת ואין מידה מציל. גם על זאת הקבלה העבירה כוס וחשבה להכחישה ולהרסה, ביחסה את השיר הזה למחבר אשר חי כמה מאות שנים אחרי רב האי גאון. המבקר הגדול רש"ל ראפורט רצה ליתם זה השיר לרבי יוסף אבן כספי או לרבי יוסף האזובי. כן הודיע לדוקעס במכתבו אליו ולפי דברי דוקעס לא כתב לו רפ"פ שום ראיה, אלא כן נראה לו בהשערה ולפי אומד דעתו. ואין אני מודת לו בזה בשום ענין, כי למה נעקר קבלה ממקומה מפני השערה זולת סברה ונעשה המקבלים מוטעים בלי מופתים מכריעים. אני לעצמי יגעתו ולא מצאתי אף רמו מעט מצדיק השערתו, ואני מאמין באמונה שלמה כי רב האי הוא המחבר שיר הזה הוא ולא אחר. ולא אוכל להתאפק מהעיר במקום הזה על מנהג אצל הרבה מן המחברים המבקרים והוא גרוע מאד בעיני. הנה רבים מהם יש אשר בתשוקה עוה כישתדלים לפעמים ליחס ספרים ודברי חכמה הידועים בקבלה שהם לזה או לזה מן הקדמונים, למחברים מאוחרים בזמן ואף שאין להם ראיה ברורה על הכרעתם, ודי להם בהשערה מועטת מתוך דקדוק קל כמות שהוא, והורסים בנין בנוי לתלפיות ובונים חרבות למו, ולזה קוראים בקרת. אבל רעה חולה היא זאת בעיני, כאשר רע עלי המעשה אשר יעשו אחרים ואשר עשו

רבים כבר לפני שנות דור ודור ליחס דברים לקדמונים אשר באמת תוצאותם בזמן מאוחר מוכרח במופתים, ושני אלה המעשים אחד הם, אלה דוחים הקבלה באומד הרעת, ואלה דוחים הברור בראיה בקבלה מוטעת.

הנוסחא אשר נמשכתי אחריה והסכמתי עליה היא הנוסחא אשר העתיק דוקעס והעלה בחבורו הנזכר מצד 96 עד צד 101, כי היא היותר ישרה בעיני. והדלתי ודימדקוים בגרסאות השונות, יען כי לערך תכליתנו בהוצאת זה השיר דקדוקים כאלה אך למותר. הלא לקוראים אשר להם נועדה זאת ההוצאה החדשה, עקר הדבר רק ענינו ותכנו של השיר, לא הפלול והדקדוקים. כבר אמרתי כי הלחץ אשר המשקל לוחץ את המחבר להעתיק לפעמים מלים ממקומם ולהפריד חלקי המאמרים בדרך זו פועל הרבה להשחית זכות המליצה, ואם קרו כאלה בשיר שלפנינו השתדלתי לבאר הכונה בהערותי. אבל מצד אחר היה לי המשקל שהשתמש בו המחבר מורה דרך נאמן בקביעות הגרסא האמתית. ואמנם בכל ענין התאמצתי להבין הדברים על פי הגרסא שלפנינו מרם מלאני לבי למחקה או להחליף אותה באחרת. וראיתי ונתון אל לב כי גם בזה חדשות נבראו בזמננו. יש מחברים אשר בקראם בספרים ישנים בפגעים בדבורים או מאמרים אשר אינם מוכנים על נקלה מיד הם מוכנים ומוזמנים להגיה, למחוק או להוסיף ככל העולה על דוחם. אמת הדבר כי ברוב הימים נשתבשו הספרים ונלקו בחסר על ידי שכחת המעתיקים ונלקו ביתיר על ידי סכלותם, אבל לא כל מה שהוא חסר או יתיר למראה עינינו הוא חסר או יתיר באמת. אולי חסרון דעתנו לא יתננו לבא עד תכונת הדברים, וזוף אם משפטנו ברור למעלה מכל ספק, מי ערב לנו שהישור וההגהה שנעשה גם הם למעלה מכל ספק, ועל

כן אין לך דבר שנצטוינו בו על המתיונות ועל המנויעה מהיות
נחפזים, יותר מן הבקרת בנוסחאות הספרים. ואני בהעירי
פה אחת הנה ואחת הנה על דברי השיר הזה משתמרתי מן החפזון
להגיה הלשונות אשר יקשה עלי הבנתם, ובחרתי לי יותר דרך
הכאור אף אם היא רחוקה, מדרך ההגהה צרה ורחוקה. ואם
יאמרו אין בה חפץ לאשר בבקרת יבקש, אני אענה אף אין
בה נפתל אשר הישרה יעקש.

והנה בהקדמת אלה ההערות המעטות אני אשוב כי
יצאתי ידי חובתי נגד קוראי הדברים, ודי בהן לערך התכלית
אשר שומה לנו למטרה. ועתה אנהגם אביאם אל בית נכאת
המליצה היקרה הזאת פנימה, מליצה שירית אשר היא מן
הראשונות הכתובות על פי דרכי שירי הערב. וקרוב הדבר
מאד כי המליצה הזאת היא קדומה לשירי רבי שמואל הנגיד
ולשירי רבי שלמה בן גבירול, ובוה אשים קנצי למלון! ואני
נכון לבי ובטוח כי תיקר השירה הזאת בעיני כל קוראיה.
אמנם כי ירצו גם את פעל ידי זאת היא שאלתי ובקשתי מאתם.

שירי א' מוסר השכל.

ירא האל בני ראשית אָמְרִי
 לָקַח קוּמָה וְשָׁמְעָה מֵאֲמִרִי .
 וְתֵן עַל כָּל עֲבֹדָתָהּ תְּהִלָּה ב')
 בְּכָל יוֹם לְאֱלֹהֶיהָ תִּפְלָה .
 וְעֲלֶיהָ לְחַשְׁבִּים כָּל שְׁחָתֶיהָ
 לְהַזְדוּת לֹא וְעֲלֵיו מִחְסוֹנֶיהָ .
 הִנֵּה תְּמִיד פְּגִי הָאֵל מִתְּלָה
 וְאֵן כָּל מִשְׁאֲלוֹתֶיהָ יִמְלֵא .
 שְׁמוֹר תְּקַה שְׁמוֹר מִצְוָהּ וְתוֹרָה
 וְדַע כִּי כִּם תְּהִי גִפְשָׁךְ צְרוּרָה ג')
 וְהִתְבַּע בְּאֲצִילֵי עַם פְּלִילִים
 דְּבַק בָּהֶם וְאַל תֵּט אֶל כְּסִילִים .

א) אפשר שצ"ל שְׁעָרֵי תַחַת שׁוּרֵי , שזה השיר היה נחלק לשערים כמשיב בפתח דבר .

ב) שעורו על כל עבודתך שהצליח תתן לאל בכל יום קודם שתעשה מעשה היום תפלה .
 ג) כלומר שנמשך תהיה צרורה בקרב חקה תורה ומצוה . או נאמר שעי שמירת אלה תהי נפשך צרורה בצרור החיים והקורא צריך להשלים , צרור החיים" כמחשבה ולכונה זו מדוקדק מלת דע .

תהי נא אַזְנָה אֶל פִּי חֲכָמִים
 וְעֵינַי תִּאֶסֶף מֵהֶם לְשִׁמּוֹם א).
 וְקָנָא בָּם בְּבַל שְׂבַתְךָ וְגִוְרָךְ
 בְּכִיסְךָ אֶל תִּקְנָא בְּחִבְרָךְ.
 בְּמַלְחַת פֶּת אֶכּוֹל וְרַעְהָ עֲשִׂים
 וְאֵל תִּשְׁאַל אֲגוּרָה מְגִדִּיכִים ב).
 בְּחַר מִנֵּת וְהִשְׁמַן בְּקַבְרְךָ
 וְאֵל תִּלְךָ לְבַקֵּשׁ מִשְׁאַרְךָ.
 וְלִמָּה תִּהְיֶינָּה שׁוֹאֵל לְשׁוֹאֵל ?
 שְׁאֵל מֵאֵל הֲלֵא הַכֹּל בְּיַד אֵל.
 וְאֵל תִּישָׁן וְהִבֵּט אֶל גְּמְלָה
 וְאֵל נָא רַגְלֶךָ תִּהְיֶינָּה עֲצָלָה ג).
 וּבְקִיץ אֲגוּר יָבֵחַ בְּיָרֵחַ
 אֲשֶׁר תֹּאכַל יְמֵי חַרְף וְקָבַח.
 וְאִם לְדְרוֹשׁ מִזִּזְנָה
 מִגְּוֹתֶיךָ תִּהְיֶינָּה יוֹצֵא, זְכַר נָא פֶת פְּרִיָתְךָ ה).
 רְאֵה יוֹנָה בְּגוּדָה אֶל מִזִּזְנָה
 תִּהְיֶינָּה שְׂבָה בְיוֹמָהּ אֶל מְלוֹנָה.

(א) מליצה קשה וכונתה: הסובות שעינך תאסוף מהם יביאוך לאשר נצחי.
 (ב) דמיונו במאמרו: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות.
 (ג) נ"ל שיש לגרום תהיה בעבור המשקל.
 (ד) ע"ד הכתוב לך אל נמלה עצל וגו'.
 (ה) כלומר זכרה לשוב אליה מרד.

וְאִם יִרְחִיק גְּדוּר גֶּשֶׁר לְלַחְמוֹ
 בְּעוֹד יוֹמוֹ וַיִּבְקֶשׁ לוֹ מְקוֹמוֹ .
 וּמִבֵּית אֶחָד שְׂמֹר רְגֵל וְהִזְקֵר א'
 וְסוּר מִבְּעָלֵי כָּזָב וְשֹׁקֵר .
 וְאֵל תַּעֲמֹד בְּפִתְחֵי הַגְּדוּלִים
 וְאֵל תִּתְּאוּ לְמִשְׁמַן מֵאֲבָלִים .
 וְאֵל תִּשְׁמַח לְיוֹם גִּזְרָא וְאִיּוֹם ב'
 לְאָדָם , פֶּן יִבְזֹאֶה בְּעוֹד יוֹם .
 וְאֵל תִּדְרוֹשׁ לְיוֹם אִידוֹ וְתִבְחַר
 הַתְּבַע מֵה לֶּה וְהִנֵּה לְמַחֲרָז
 אֱלֹהִים אִז פְּלִילִים לֹא תִקְלַל
 וְלִשְׁלוֹמָם פָּגַע בְּאֵל וּפְלַל ג'
 בְּגִמְיָהוּ וְאֵתֵב אִשֶׁת גְּעוּרִים
 יִדְיָהּ בְּלִבָּהּ שִׁים קְשׁוּרִים .
 וְעַם אִשֶׁת עֲמִיתָהּ אֵל תִּבְבֵּר
 וְאֵל תִּהְיֶה לְלִצִּים אֶת וְתִבְבֵּר .

א) כמו הזקן רגלך מבית רעד כלומר כשתלך אל בית אה תסמור רגלך ללכת רק
 לפרקים אבל מבעלי כוב תסור לגמרי .
 ב) ע"ד בנפול אויבך אל תשסח .
 ג) כמדרש אלהים לא תקלל כדיונים הכתוב מדבר , ואפשר שהכוונה בזה שלא
 יקלל הדיונים אם חיבבוהו כדון או אחד מג' זבין וארבה הוא חייב לדרוש שלום
 במאמרם כמנהגין פ"ו ושואלין בשלום הדיונים .
 ד) בני' שלפני כתוב בימך בבית ופירושו ככל ימך כלומר ככל עת וכן הוא
 במקומות אחרים בשרי הזה שמשמש כמלת ימותך להוראת התמיד , ואולי יש לגרוס

ומנורה תהי עינה רחוקה
 ונקרנה אנרים החלוקה א.
 ואימתה בלבה מן ופחדה
 ותובחתה ב, ואל מדע בסודך.
 ואם תוליד לה בגים ובנות
 בקל עת יסרם אבן בקנות א.
 קנה להם בקל כחה ספרים
 ושים להם מלמד מנעירים.
 והעניק תעניק לרב בהוגה
 אשר תתן ושתעניק לבנה א.
 ובע פי קרנה כהם תרום
 ושלום יהנה לה עקב שלום.
 מלאכתה תהיה ה באמת גבוהה
 ומאזניה בצדק ואמונה.

מימך ככ"ף, ומצאנו אהבה אצל ימים כמו אהב ימים לראות טוב ושעורו כסו
 שאהבת החיים אהב אשת נעורים.

- א) כדרך הכתוב להצילך מאשה זרה מנכרית אמריה החלוקה.
 ב) כנגד מה שאמרו בגמ' גמין ס"א לעולם אל יפיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו.
 ג) ע"ד הכתוב יסר כנגד כי יש תקוה ואל המיתו וכו'.
 ד) כונתו מה שתתן לרב הוא מתנת לבנגד ולא עוד אלא שהסוב יגיע גם לך.
 ה) מפני המשקל נראת שיש לקרות תהיה תחת תהיה, ובאמת' הם ב' תנועות
 אף שיש ביניהן חסף.

והוון קמס יתיה א) למס ומרמס
 ומס לריק בקל משא ומעמס .
 ואם יבחר בך מושל, שמור לא
 תבזב בו וסודו אל תגל לו ב) .
 ואם יצא וירחיק מגנתו
 שמור ביתו קאלו הוא בביתו .
 בחר שבתו ימי גשם וגפש
 ואל תבא בטיט יגון ורפש .
 ואל תצא ימי חרף דרבים
 בחר לצאת ימי צאת המלכים ד) .
 ואל תפתח לשטון פה, ותאמר
 דבר רע, פן לך גבע וגמר ה) .
 ולא תרים עלי משל לשוגר
 בקולך, פן יתיה סוקר עוגר .
 ומה תיגע עשות סיל בבחך ?
 וסגן את יוצרך הוא וניחה .
 לשואל על שלומך כל פעמים
 אמור שלום, תהי מוצא שלומים .

א) גם כאן אני קורא מפעם הנזכר יתיו תחת יתיה .
 ב) תגל לו חסר הנושא הכלול במלת לו וכן תרבה במקרא .
 ג) נראה מקרא חסר : וצריך להוסיף במחשבה "בבית" .
 ד) עת צאת המלכים דהיינו באביב .
 ה) כמאמר לעולם אל יפתח אדם פה לשטן .



- וְאִם שָׁבִיר יְהִי לָהּ וְעֲבָדָהּ
 חֲשׂוֹב אוֹתוֹ בְּאֵלוֹ הוּא וְלִידָהּ .
 וְאִם תִּקַּל לְעֲבֹדוֹתָ לְאִטּ לֹ
 וְשֵׁלֶם חִישׁ שְׁבִירוֹתָ וּפְעֻלָּא .
 שְׁמַע לִי וְעֹזֹב דְּרָגָה פְּתָאִים
 בְּכָל יוֹם תִּתְחַזֵּה תְרַאֵה פְּלָאִים .
 בְּנֹ סְכָלָהּ (ב) יִקְגָה בַל וְהַלָּהּ
 וְכֵן חָבִים יִקְגָה שֶׁר וְנִמְלָהּ .
 וְאֵל גָּאִים וְנִשְׂאִים וְשׁוֹמֵם
 וּמֵאֲשֵׁפּוֹת וְעֶפְרָר דֵּל יְרוֹמֵם .
 וְגַם אִישׁ יַעֲשִׂיר פִתּוֹ רְצוּיָה
 פְּעֻלָּתוֹ , וְחֲכֻמַּת דֵּל בְּזוּיָה (ג) .
 וְכָל מִקְתָּב אֲשֶׁר תִּכְתָּב קְרָאָה
 וְאֵל יִמְצָא לָהּ אִישׁ בּוֹ חֲטָאָה .

(א) בכמה דלתות מצאנו שאהב המחבר לעשות מאמרים בגדלים (אנטיסעזען) . זכא ביהודי מאמר כזה יפה . וכונתו בו שאם תראה שהשכיר מחרשל מעט בעבודתו אל תהי נבהל וממתר להוכיחו כי אם היה לאט לו , אבל לשלם לו שכרו אל תאחר כי אם חיש תשלם לו .

(ב) בנו סכל כמו בנו בעור, הוא שלא כמשפט , כי רק בסמיכות הקנין אפשר לומר בכנוי, ובנו בעור כמו בן של בעור, אבל כאן ר"ל סמיכות התאר כל' בן שהוא סכל לא יתכן לאמר בכנוי אלא שעשה בן מפני המשקל .

(ג) כונת דבריו אני סבין כל' שאיש עשיר כל מה שהוא עושה רצו בעינו כל , אבל בעני אף חכמתו בזויה כמאמר הכתוב וחכמת המסכן בזויה , אבל סלת פתו לא אדע להלמת . והעירנו אחד מתלמידי, כי לפי פירושו יש להגיה **אם** במקום **איש** גם **פתי** במקום פתו וסוב סחר .

ומרשות יהוד מלך ברחה
 דרוש צדק ובקש לה נכוחתא).
 בפחדם גפשה תמיד תבואה
 ואם תאכל בפתם חיש תקיאה.
 ואם תקנה נכסים אז דאגה
 תהי קונה ולא נחת ופוגה ב).
 ואם תתאו בלא שלנה אכילה?
 וטובה פת חרבה מקלילה א).
 וטובה הפחזרה בפאנשים ישרים
 סותריה גם ישישים.
 ולמד גא לבגיה מלאכה
 תהי להם ליום מחר צרוכה ר).
 ולמים ולשנים גשיכה
 בצפעונים ולעתים הפוכה.
 ואיה וישן אשר יבע בקל זאת?
 וכל מבין קמלא רב רגזרת.

א) כמאמר אל תתודע לרשות, ואולי זכר מאמרם בע"ז פלא אל תקרב אל פתח
 ביתה זו הרשות וכן אמרו באבות הווי והירוש ברשות.
 ב) כמאמר מרבה נכסים מרבה דאגה.
 ג) ע"ד הכתוב טוב פת חרבה ושלוח בה.
 ד) אלה שלשת התירוים שתומים מאד ושתרונם קשה. הרעיון שבהם הוא שפוב
 ללמד לבנים מלאכה שתהיה ערוכה לפניהם לעתיד אם גם לעתים היא כבדה הלא לעתים
 הוא להפך. וכל יודע, שכן מנהגו של עולם לא יגיד לו לישן ויסלא רגז אמ

ואם יעלה חברה מעלה
 אל תקנא בו בכל דבר ומשאל.
 תדבר לו כמו רש תחנננים א.
 ולא תזכר אשר הנה לפנים.
 ודע כי כל אחי רש ישנאוהו
 והעשיר לראשם יעלוהו ב.
 ועולם זה בזה נוצר ונקרא
 געת רצון געת חרון ועברה ג.
 עשה חסד גאל ופדה ותצל
 ודע כי כל ימותינו כמו צל.
 ומקלא דלה ישכים בחשך
 ובספק אל תהי גותן בגשך.
 וטרם מעשה לה את מלאכתך
 ואת צרכך דעה גפש בהמתך ד.
 ואם יגד לה דבר ידעתו
 רצה ושמע באלו לא שמעתו.

יתשל מזה אף שמכנים נפשו במסופק. ידעתי כי דוחק הוא להכניס כל זה במליצה
 דבריו. ומי שימצא בה פתרון מכואר שכרו כפול.
 א) כמו תחנננים יזכר רש.

ב) ע"ד הכתובים אחי רש שנאוהו — ואהבו עשיר רבים.

ג) כונת דבריו שכן מונח בסבע הברואה ובמנהגו של עולם שיהיו עניים ויהיו
 עשירים שיש עת רצון לפני הקב"ה ויעשה זה עשיר ויש עת חרון ויעשה זה עני
 ודוגמתו ככתוב עשיר ורש נפשו עושה שניהם ה'.

ד) במאמרם בספרי סימן טוב לעולם כשהכתמה אוכלת ושבעה שנאמר יודע צדיק נפש

וְאִם תִּכְעַב בְּסוּד רַע וְתִקְבֵר
 יְהִי לֹא בְטָנָה מִמָּמוֹן וְקָבֵר .
 וְאִם תִּתְּהַב עֲגוֹת שִׁיר בְּנְדִיבִים
 דְּעָה כִּי אִז תְּהִי עוֹנָה בְּנֻבִים א) .
 שְׁמֵר גַּא רַעַף תְּמִיד בְּעֵינָי
 לֵךְ מִן יַחְלִיף דְּרִיב) בְּאֵינָ .
 וְשִׁנְאַת רַעַף רַבָּה תְּהִי , אִם
 יְהִי גַד מְמָה אֶל סוּד מְשִׁנְאִים .
 עֲרוּף לְיָמֵי קְצִירִים הַזְרִיעָה
 וְלְיָמֵי הַזְקָנִים הַנְּטִיעָה .
 וּבְעֵת הַתְּמוֹתָהּ בְּמִגְוִרִים
 לֵךְ טוֹב מִפְּנֵי אֶל יַד גְּבִירִים ג) .
 וְהִזְהַר בְּמַת מְצוּהָ וְלֹנָה
 אֲלֵי קָבֵר , אֲבָלִים גַּם לְגִנָּה ד) .
 שְׁמוֹר תְּמִיד מִבְּרָךְ וְעִמִּיתָהּ
 וְאִז תִּיקַר בְּגִשְׁשׁוֹ אֶתְבָּתָּהּ ה) .

בהמתו ואומר ונתתי עשב כשרך לבהמתך ואכלה ושבעת כשהבהמה אוכלת ושבעה
 עוברת את האדמה . וכן אמרו בנמ' ברכות אסור לאדם שיאכל עד שיתן מאכל לבהמתו .
 א) מדבר מחונפי תהלה בשיר לנדיבים , זה אמת ברור בכל הזמנים .
 ב) נראה להגיה דריוו במקום דריו או אפשר שחפר מ"ם בסוף וצ"ל דריוס .
 ג) כונתו בזה שיעשה בעתו הזריעה לימי הקציר והוא משל שישתדל לזרוע בבחירותו
 להכין לעת קציר מעשיו וישע נטועותיו שיכלכלוהו בימי זקוניו ויביא התבואה בעת
 לסגוריה ולא יהיה צריך לפנות אל הגבירים . ואני קורא "התבואה" תחת התמונת .
 ד) כלומר את המט תלוה עד הקבר ואת האכלים לביתם .
 ה) מלת שמור כאן בהוראת שמירת אהבה להם .

תביל לך ממימי רשע לחברך
 ואל תשתה לך יין לשכרה.
 הגה תמיד בתורת אל ודתו
 ואנה וחסוק לישוב בביתו א.
 ואל תחמד לקנני אנשים
 ואל תבנה עוני עם ורשעים.
 שאל מאל ולא מן העשירים
 ותיקר בפשה בינות זכורים ב.
 מחל גא לעמיתה חטא וחובה
 ושובה אל תהי תמיד משובה.
 ולא תבגד ולא תבחר מרידה
 ואל תאהב ימותיה פרידה ג.
 ומה נעים וטוב שבת ידירים
 מתקרים וקאחים מרודים ד.
 ואל תבטח בגנשים ועבדים
 וגם אל תאמן בהם בסודים.
 ואם תחשף לבער שון במאנה
 מצחקי וחסוף לך שנת וערנה ה.

(א) מוסב על אל במאמר הראשון.

(ב) בינות כמו אל בינות לנגלל ביחוקאל, וכונתו אם תשאל מאל תהיה כון הנזכרים לשובה.

(ג) כל יסוד לא תאהב פרידה ומחלקת.

(ד) מלת מרודים אין לה מוכן ונראה להגיה במקומה אחרים.

(ה) סליצה קשה היא זאת. ואפשר כי חשיפת שן הוא כישל להפתירו ולהרעימו כאשר

עֲזוּב אִף וְעֲזוּב חֲמָה וְחֲרָף
 וּבְקִיץ בָּגַה לָּהּ לֹא בְחֲרָף .
 וְאֵל תֹּאבֵל לְשִׁבְעָה חֹדֶף גְּזֻתָּהּ
 וְתִשְׁבַּח שְׂאֵלָהּ עַל בַּל (א) דְּלִתָּהּ .
 חֲשׂוּב לָּהּ כָּל כְּנִי אָדָם כְּאֶחָד
 וּמְמַנֵּי הָיְתָה תְּמִיד בְּפֶחַד (ב) .
 וְצִנְהָ בֶן חֲבֵרָה לָּהּ בְּבִגְדָהּ
 וְאָבִיהָ כְּאֵלוֹ הוּא וְגִבְרָהּ .
 וְחֶסֶד אֵל תִּאֲחָר מִשְׁבִּיבָהּ
 לְמִחָר , כֵּן יְהִי מִחָר וְאִינָהּ (ג) .
 וּמִוֹצֵר בְּחֵר רַע אֲמִנָה
 אֲשֶׁר תִּמְצָא בְּכָל רָגַע וְעֹנָה .
 וְאֵל תִּבְטַח בְּסוּגֵי לֵב וְרַקִּים
 וְשׂוֹאֵלִים עַל שְׁלוֹמָהּ בְּשִׁנְיָהּ .
 וְנִרְאִי בַעַת עֵשְׂרָה כְּאוֹהֲבִים
 וְנִקְסְבוּ כְּבִדְלוֹתָהּ לְאוֹיְבֵיהֶם (ד) .

יאמר הלועז על מושג זה מראה לו השנים, ויהיה שעור המאמר אם אתה תחשוף לו השנים הוא יצחק לך ויתחשוף שת וערות ומלת בהאזה לצרך החרון, וכונת הענין: אל תתגרה בנערים שהם עוין פנים. דוקעם פשך מלת מצחק אל בתאזה ונתן סימן תפירד אחר מצחק ולפי' אינו כן.

(א) כמו דל שפתי.

(ב) ענינו שתחיה מספר מכל אדם.

(ג) ע"ד אל תאמר לך ושוב ומחר אתן וכת"א אל תתהלל ביום מחר כי לא תרע

מה ילך יום.

(ד) כמאמר המשנה נראין כאוהבים בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת רחוק.

הָיָה עֹבֵד לְאִישׁוֹם בֵּין יְדֵיהֶם א
 וְאִז תִּקַּר וְגַם תִּכְבַּד בְּפִיהֶם .
 וְאִם תִּשְׁמַע קֶלֶן אִישׁ מִחִבְרֵי
 סְתוֹר עָלְיוֹ (ב) כְּאֵלוֹ לֹא אָמְרוּ .
 וְלֹא (ג) חוֹט שְׁעָרָה בִּינָה וּבִינוּ
 שָׁמַר נָא פֶן יְהִי גַמֵּךְ וְאִינוּ .
 וְאַל תִּרְבֶּה לְדַבֵּר כִּי (ד) לְצַרְרָךְ
 וְיִשָּׁר מִהַלְכָה וְדַרְרָךְ .
 כְּגַי אָדָם בָּיִם גְּדוֹל וְרַחֵב יָד
 שָׁמַר נָא אֵל תְּהִי כָּא כּוֹ וְתִמְעַד .
 וְאִם יִתְרַע בְּאִיבָךְ יְדִידְךָ
 גַּעַר כּוֹ אֵל תִּכְיֹאֲהוּ בְּסוֹדְךָ .
 וְאַל תֹּאכַל עֵרֵי תִתְּאוּ וְתִרְעַב
 יִיטֵב מִמְּאֲכָלָךְ אִזּוּ וְיִעֲרֵב (ה) .
 וְאִם אֶת שְׂבָעָךְ תִּקַּל מֵאוֹמָה
 אֲנִי תִיטֵב לְעִינֶיךָ תִּנּוּמָה .

- (א) בין ירידת קשה לפרש ואולי כונתו לחזק ידותם וכן יאמר הלועז, אין דיא האנדי ארבייטען? כלומר לעזור לאיש .
 (ב) כלומר הסתירתו מנגד עיניך. ואפשר שהגיה סתור כמו סתור סתור לכרסא לא חקרב.
 (ג) גראה לי שיש לגרום וכל או ולו במקום ולא .
 (ד) מפני המשקל השמים מלה אם וצ"ל כי אם, ונ"ל שכן במקרא ג"כ מצאנו כי במקום כי אם כמו בקהלת לא מנעתי את לבי מכל שמחה כי לבי שמח שראוי להיות כי אם וחשבון יבין .
 (ה) כונתו תאכל אחר שתרעב ואז יהיה המאכל תעלה לכריאות ולקיום. ואם אמרת

וְאֵל תִּכְאֵב לְקַל דְּבַר וּמְעַגָּה א)
 וְאֵל תִּגִּיד חֲלוּמָה לְשׁוֹנָא .
 מִבְּקִשׁ מִמָּה רִיב אֵל תִּדְיִנּוּ
 וּבָיִם אֵל תִּהְיִי בָּא תוּף שְׂאוּנֹו ב) .
 וְהִשְׁמַר לְהִי ג) מִרַב דְּבָרִים
 וְנַע פִּי בִן יְרִיבוּהַ קְנָרִים ד) .
 וְאֵל תִּדְרֹךְ בְּנִי לְלוּלָהּ יְחִידִי
 וְאֵל תִּמְאַמֵּן לְהִי אֵל בָּל גְּדוּדֵי ה) .
 וְנַע פִּי כִּם מְחִי עֲשֵׂק וּמְרָה
 וּכְסָדָם מְעַשְׂוִּיהֶם וְעַמְלָה .
 לְשׁוֹנָה שְׂוִים בְּפִיָּה גְּאָסְקָה
 וּכְאֵלִים הָיָה בֵּין תִּחְבֹּרָה .
 וְאֵל תִּרְפָּה אֲרִי אָסוּר בְּחִבְלָה
 וְאֵם אוֹתוֹ תִּשְׁלַח וְאֶכְלָה .
 וְאֵל תִּבְיִט אֲלֵי אִשְׁתְּ עַמִּיתָה
 וְשִׂימָה נָא פְּגִימָה בְּעֵינֶיךָ ו) .

פחות מכדי מלאת הכסן יהיה זה טוב לך וערכה שנתך .

- א) רוצה להתחיר שלא יהיה מתרגש ביותר וקרוב לזה לעולם היה מן הנעלבים .
 ב) כונתו כמו שבא ביום כעת שרועש בן מי שירון עם אדם המחרחר עמו ריב .
 ג) צ"ל מריב וכונתו שאל תכנים נפשך בריב דברים כי גם המריבים יריבוך .
 ד) כוזבם כלומר כצרים .
 ה) כמאמרם אל יצא אדם יחידו כלילה , ואמרו אל תאמן כלומר אל תכפח בגדודים
 והחסיר מ"ם מפני החרוז, ולמה לא יבטח ? מפני שאין עליהם סמיכה שהם בעלי עשק .
 ו) סוף אתה אל תביט אל אשת איש וגם על אשתך השנייה לבל תביט על איש

כבוד גִּשְׁיִים וְהָרַר לְאִנְשֵׁי־
 לְבַל תִּפְתַּחְנָה עֵינַי בְּאִנְשֵׁי־
 וְשִׁתְפוֹת לְבַל תַּעַשׂ לְעֹזְרָה
 וְלֹא עִם כָּל קְרוֹבָה סְחוּרָה א.
 וְלֹעֵד אֵל תְּהִי שׁוֹכֵן בְּגֵהָר ב.
 וְסוּרָה מִפְּנֵי גִשְׁיִם אֵלֵי הָר.
 זָרַע מוֹזָה תְּהִי קוֹצֵר גְּעִימָה
 מִשְׁבְּרֵתָה ג. תְּהִי מֵאֵל שְׁלָמָה.
 הָיָה תָמִים וְיָשָׁר עִם אֱלֹהִים
 וְאֵל תִּדְרוֹשׁ לָהּ מִה בְּגִבּוֹהִים ד.
 וּמִשׁוֹטָה וְחֵרֶשׁ גַּם גָּקְבָה
 שְׁטָה אֵל תַּעֲשֶׂה עִמּוֹס מְרִיבָה ה.
 וְאִם חֲקָמָה וְשָׁקֵל לֹא לְמִדָּתָם
 שָׁבָה אֲצֵל פְּלִילֵי עִם בְּשִׁבְתָּם.
 וְאֵל תִּבּוֹשׁ לָהּ לְלִמּוּד וְלִדְרוֹשׁ
 הָיָה זָנָב לְחֻקָּם אִזּוּ תְּהִי רֹאשׁ.

אחר ועל כן השתדל שלא תהיה יוצאנית רק חשב פנימה בבית כי זה כבודך וכבודך.
 א) לא תחך לך שותף להיות לך עורה במשא ומתן, במלת קרובך יש לחוסף יו"ד
 וצ"ל קרובך שעל רבים ידבר באמרו, עם כל".
 ב) שוכן בנהר פי' קרוב אל הנהר מסכנת מים.
 ג) יש לנרום, ומשכרתך" מפני המשקל.
 ד) נראה שכונתו על הסמוך תמים תהיה עם ה' אלהיך וכולל בגדר התמימות גם
 שלא יהיה דורש במה שלמעלה.
 ה) מכון על מאמרם בב"ק פ"ח חרש שומע וקמן פניעתן דעה, ומתקנת אושא
 גם הנשים.

- וְהִתְקַמְתָּה דְרוֹךְ דְרַבְּנֵי אֱמוּנָה
 וְיִרְאֵת אֵל וְסוּר מֵרַע תְּבוּנָה א) .
 הָיָה אֶעֱלֶה פְּלִילִי עִם וְדִין
 וְשִׁתְּקַנְתָּה קִנְיֵהוּ לָךְ בְּקִנְיִן ב) .
 וּבְמֵאֲדָה בְּחַר עֲדִים פְּשָׁרִים
 וְנִיחֹךְ אֲנִי מֵרַב דְּבָרִים .
 וְטוֹב לְצֵאת וּלְבֹא אֶל אֲבָלִים
 לָךְ מִבּוֹא בְּבֵית מִשְׁתֵּה וְגִילִים ג) .
 וְלֹא תִחְשַׁף לְשׁוֹנָא מַה בְּלָבָךְ
 וְשִׁנְאָתוֹ סְתוּר אִם לֹא תִהְיֶה בְּךָ ד) .
 תְּקוּר חוֹלִים וּבְקֵר עֵת מוֹזְרִים
 וְדַבֵּר עַל לִבְבֵי אִישִׁים וּמְרִים ה) .
 וְסוּר מִדִּין וּמִמְדוֹן בְּרַחֲמֵי
 וּבִלְ תַעֲמֹד עָלַי חוֹף בּוֹר וְשׁוֹחָה ו) .

א) ע"פ הפסוק באיוב: הן יראת ארני היא חכמה וסור מרע תבונה .
 ב) כונתו עצה טובה היא לאדם בכל משא ומתן וקניה יעשה בכ"ד ובקנין וכעדים
 כדי להנצל ממשענות ודין ודברים וזה ע"פ דין הנמ' סוף איותו נשך שאסור להלוות בלא
 עדים והוא מן הצועקן ואינן נענין .
 ג) ככתוב: טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה . ושעורו וטוב לך וכו'
 ומפני המשקל כתב מלת "לך" במאמר השני .
 ד) מ"ל שתסתור השנאה שבלבך נגד השונא אותך שאם לא תסתירה תהיה כך
 כלומר תהיה בעומדך .

ה) מלת "ומרים" כענין מרי נפש .
 ו) כלומר: סור מכל מיני סכנה, דין, מדון, חוף, בור, שוחה .

- וְכַבֵּד אֶת אֲבוֹתֶיהָ וְעַמִּים
 קְרוֹבֶיהָ וְכָל הַדָּרָשׁ שְׁלוֹמִים.
 וְאִם תִּבְאֵר בְּצֶל מְלָךְ וְתִקְרַב
 דַּעַה כִּי עַל אֲרֵי תַעֲמֹד וְתִקְרַב
 וְאִזּוּ יִרְאֵת אֲנָשִׁים לָךְ יִתְרָה
 וְלִבְנֵי פִתְרָה גְּדוֹל וְנִרְאֵא א.
 וְשׁוֹר עַו אֵל תְּהִי אוֹתוֹ קִרְבִּי
 וְאַתְנָה אֵל תּוֹמֵךְ רְצוֹנִי (?).
 וְיֵשׁ בַּת שְׁתֵּהִי מִבֶּן יִקְרָה
 וְטוֹבָר לְאַבְוֹתֶיהָ וְדָרָה ב.
 וְכָל דָּבָר אֲשֶׁר מֵאֵל יְהִי בָּא
 רְצָה בּוֹ וְנֹאמֹר גַּם זֹאת לְטוֹבָה ג.
 וְטוֹב שְׂבִתָּה תִּבְיֹא לְקָרָר
 בְּתוֹלָה מְלֵה־תַחֲתָן בְּגָבָר ד.
 קָרָר דִּרְהָ לָךְ בְּיֹנֵת יִשְׁרִים
 וְסוֹרָה מְנֹזֵת חוֹמְדִים וְצָרִים.

(א) שעור אלה התרונים כן, שאם המלך יסך עליך בצלו לא תחת מפני כל, על
 ארץ תעמוד משל. וגם היראה מפני אנשים למותר ואררבת פחדך יהיה גדול על
 אחרים. גם יש לפרש להפך. קרובה למלך כקרובה לארץ מסוכנת, אך לסיף זה המאמר
 שלאחריו קשה להלכו.

(ב) ברה מענין בחירה ובלשון משנה איווהי דרך ישרה שיבור לו האדם.

(ג) כמנהג נחום איש גז.

(ד) דוקעס אמר כאן גלוי לעין שחמר איוו מלה וא"צ, הסחבר השתמש כמלה גבר
 על איש סלחמה כמו רחם רחמתיים לראש גבר.

הִנֵּה קְרוֹב בְּמֵאֲקָלֶךָ וְסוּתֶךָ
 וְלֹנֵה דָל וְלֹא תַחֲמוֹד עִמִּיתֶךָ א).
 וְכָל גֶּבֶר כְּפִי שִׁכְלוֹ וְדַעְתּוֹ
 וְכָל חוֹשֵׁב כְּפִי תִקּוֹן כְּלֵאֲכֵתוֹ ב).
 וְנִדְבַת לֵב יִקְרָה הִיא וְנִאֲוָה
 וְאַחֲזֵת לְגִדְבָה הַעֲנִיָּה.
 תְּהִי תְמִיד כְּמוֹ סֶדֶר וְעִגּוֹן
 תְּפַלְתֶּךָ, בְּסוּד קָהֵל וּמִגּוֹן ג).
 הִנֵּה עֹשֶׂה גִבּוֹחָה עִם שְׂבָחָה
 וּבִמְאֲנֵשִׁי בְלַעַל בְּרִחָה.
 הִנֵּה גַא לְאֲרִי זָנֵב וְתַעַל
 וְתַשֵּׁח אִם תְּהִי רֹאשׁ לְשׁוֹעֲלֵי ה).
 וְאִם אִישִׁים וְרִיבּוֹן עִם אֲנָשִׁים
 לְכָה מִקֵּם וְקַר מִפֶּה יְקוֹשִׁים.
 אֲתָב אֶת הַעֵד תְּמִיד כְּגַפְשֶׁךָ
 וְלִשְׁלוֹמוֹ פָּגַע בְּאֵל קְרוֹשֶׁךָ.
 וְסוּרְרֵה מִשְׂבִּנְעַת שְׁוֹא וְגוּרָה
 לְהַשְׁבִּיעַ בְּשֵׁם גְּדוֹל וְגוּרָא ה).

א) כונתו שתהיה קרוב לתמוך במאכל וכסות. ונראה להגיה, והלוה' תחת 'ולוה'.
 למלת תחמוד כאן צריך להוסיף במחשבת, אשר'.
 ב) כלומר אל תרצה להתחכם יותר מכפי שעור שכלך וכן כל חושב כפי כשרונו.
 ג) שעור תחרונו תהי תפלתך תמיד.
 ד) כמאמרם: הוה זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים.
 ה) גור מלהשביע אחרים בשם.

ואם תקרה לאדם בור בסתת
 לה פן יעמוד בורה וחותר א.
 בחר צדק בכל מתן ומשא
 וכן על כל ועל מספן וחוסה.
 ומוכיח לגפשה שית ויועץ
 ולא תעלה עלי קיר או עלי עץ.
 ולעד אל תקנא בגדולים
 ואל תחמד לה איש רב פעלים ב.
 ועורה מתנומתה וקומה
 קרא ודרוש להבין תעלומה.
 וכל גבר אשר אין לו תבונה
 הלא הוא ככהמה באמונה ג.
 ואל תגער ומותיה בשואל
 ורוצה גא לתעניקו בהואל ד.

(א) כמו בתהלים בור כרה ויחפרו ויפול כשחת יפעל. זמלת חותר וכוזה תאר לו
 המחבר להוראת בור כלומר הדבר שכיה ושתת והוא הבור.
 (ב) גם כאן במלת תחמוד צריך להוסיף במחשבת מלת "להנות" ואל תחמוד להיות
 איש רב פעלים וכשניתם הוראת קנאה.
 (ג) האדם חסר תבונה באמת הרי הוא ככהמת ככתוב: ואדם ביקר ולא יבין נמשל
 בכהמות גרמה.
 (ד) כל ימותיך אל תגער במי ששואל סמך חסר ובא בתחנונים ובבקשת "נא"
 ותעניקו בתואל, דהיינו בחסין ולא במעשה מענין הואיל משה, או בדברים סכלים כמו
 נואלו שרי צען. ויותר נראה שהוא משל-עם ולקות מן הגמרא הואיל ואי בעי שתשיל,
 הואיל ואי סקלעו אורחים, והמבין יבין.

- וְדַע כִּי הַמַּעֲט לְהַת בְּלֵב טוֹב
 לָךְ טוֹב מִזְעוּף פְּנִים וְקִטּוֹב א).
 וּמִחֶסֶד אִשָּׁה יִתֵּן בְּבִשָּׁר
 מַעֲט טוֹב מֵאִשָּׁר יִתֵּן בְּעִשָּׂר.
 וּבִזוּ גְלוּת וְעַל מַלְכוּת תִּקְבַּל
 וּמוֹסַר אֵל הֵיחָה נִשְׂא וְסוּבַל.
 וְתִמְיֵד גַּפְשָׁה תִּהְיֶה גְמוּבָה
 וְתֵן עַל גַּל אֲשֶׁר תֹּאכַל בְּרִיקָה.
 וְאַל תִּשָּׁב בְּמָקוֹם צָר בְּמוֹרָא
 בְּאַרְצָן בְּחֵבֶת יָד לָךְ וּגְוֵרָה.
 וְאַל תִּקְאֵב לְדָבָר סָף (ג) וְגוֹדֵד
 וְלֹא תִדְרֹךְ סָלוּל יְחִיד וּבְדָר.
 וְיֵשׁ דָּבָר אֲשֶׁר בּוֹ לֹא תִקְנֶה (ד)
 יְהִי חַיִּישׁ בָּא לָךְ בְּאֲשֶׁר תִּאֲנֶה.
 וְהַגּוֹלֵד רָאָה טָרָם עֲלוֹתוֹ
 בְּרֵאשִׁיתוֹ דַּעָה קוֹה אֲחֵרִיתוֹ (ה).
 וְסוּרָה מֵאֲנוּשׁ לִקְבֵי וְעַקֵּשׁ
 וְהֶסֶר קוֹמָה מִקְשׁוּל וּמִקֶּשׁ (ו).

א) כאמרם: אשרו ששכיל אל דל זה המסתכל בצדקה לעשותה. וסלת סטוב לא
 אחרשו לי לעניננו.

ב) מלשון סוף וסירושן לא תהיה עצב בשכיל דבר אשר יש לו סוף וגודד בסוף.

ג) ציל לו לא תקוה שלא יקושר שרש קוה עם בוית.

ד) כמאמרם איזהו חכם הרואה את הגולד.

ה) שעורו מאנוש עקש לכב, ומפני הששקל הסך הסלות וכונתו: אנוש שיש לו לב

מבל הוא עקש.

ומפי איש דבריו איך תחנה
 ומאמר בל אנוש באשר יצנה א.
 ואל תאמין לה בדבר הגיתו
 אבל כי אם בעיניו ראיתו.
 הנה מן הזמן ורא ותרד
 ואל תאמין באיש בוגד ומורד.
 ואם תבנה בנה ושמר גבולך
 ואל תבנה לה כי אם בשלך.
 ואם תאמין לשווא את יסודך
 במקום, שפתי הורס בידך ?
 הנה עם בעלי דינה באלם
 ולמו בע בפיך אל תשלם א.
 וקולך אל תהי נשא בדינה
 חקור דינה וקפר את חרונה.
 ודבר האמת תקר ותזכה
 ואם אין, תהי קלון מתקת.

א) פירושו איך תחנה אחרי דבריו פי איש ומאמר מכלי דעת מן הוואה אמתת
 דבריו. ועצמו הוא שאין להאמין בלתי מה שנראה בעיניו, ומובן מעצמו שמוסב על
 מה שאמר לסור מעקשי לב.

ב) מזהיר מתשנה גבול ואף אם תאמין להשוות יסודך במקום שאינו שלך אמת
 חייב להרוס בידים.

ג) יורה איך ינתן האדם ברין עם חברו, שלא ידבר הרבה עם בעל דינו ואם הוא
 רע נגדו לא ישלם לו כמולו. וכחרוזים הבאים — לא יצעק בדינו אבל יחקרתו
 וכבשו כעמו, וכמענתו ידבר אמת שאם לא יעשה כן יגחל קרן.

- דְּבַל עֵינָהּ יְהִי סִפְרָה בְּחִימָה
 וְחֶשְׁבֵּל יְהִי תְּמִיד דְּבַקָּה •
 וְאִם אֶתָּה תְּשִׁימָהוּ קִשְׁרָה
 לְמִרְפָּא הוּא יִתֵּן לָךְ מִמְּוֹרָה א •
 דְּעָה חֲקִמָה וְאִם דְּעָתָה פְּלִיאָה
 דְּעָה חֶשְׁבֹּן וּבִין סִפְרֵי רְפוּאָה •
 וְחִבֵּעַ לָךְ אֲזִי מוֹלֵד לְבָנָה
 וְעַת הַמְּוֹעֲדִים שָׁנָה בְּשָׁנָה •
 שְׂמִיר גָּא לְךָ מִכָּל זְרוּגִים
 וְחֶלְבֵּשׁ אֶת בְּגָדֶיךָ לְבָגִים ב •
 וְאִם תִּלְוָה לָךְ שְׁלֵם וְאִם אִין
 לָךְ מוֹת בְּמַגְוִרִים אֵל תְּמַאֵן •
 וְאֵל תֵּאמֶר לְהַעֲרָה שׁוּב וּמְחַר
 וְיֵשׁ עִמָּךְ לְתַתָּן אֵל תֵּאחֲרֵי •
 הִנֵּה קוֹבֵץ לְכָל חֲקִמָה וְאוֹרָה
 קִנְיָה בְּיָנָה וְלֹא זָהָב וְכֶסֶף •

(א) מילת, "הוא" למוחר גם לא יכון לסי המשקל.

(ב) ע"ד הכתוב בכל עת יהיו בגדיך לבנים.

(ג) שתי המלות, מות במגורים" אין להם מוכן. ונראה שיש כאן ט"ס וצ"ל "מות ובגדים" ושעור המאמר כן: שאם אין לך מה לשלם גם כסותך ובגדיך תתן ואל תמאן וכמאמרם מניה אפילו מגלימא דעל בתפוח.

(ד) יש לגרום, "למחר" במקום ומחר, ככתוב: אל תאמר לדעך לך ושוב ומחר אתן

- וְשָׂוִי מִחֲלָתָהּ גַם מִזִּוְרָה
 אֲנִי תִמְצָא לָהּ גַם לְחִבְרָה .
 וְהִתְרַע אֶת בְּעֻלְיָהּ וּבִגְדֵיהָ
 אֲשִׁירָה אִזּוּ בְרִיּוֹתָהּ תִּבְנוּנָא .
 קָנָה מִן תַּעֲרָדִים הַצְּעִירִים
 וְאֵל תְּרָבָה לְתַמֵּן בָּם מְחִירִים .
 וְהִרְחַק מִפְּנֵי מַשָּׁל וְרוֹדָה
 וְאִזּוּ תִקְנָה לָהּ תִצַּר וְשָׂרָה .
 שְׁלֹשָׁה תַעֲשֶׂה תִחְשׁוּב בְּשִׁפְרָה
 קְנוֹת שָׂרָה קְנוֹת רַע וְסָפְרָה .
 וְאִם תִּחְיֶה שִׁבְעַת יָמִים וְשָׁנִים
 תִּהְיֶה אֶכָּן שִׁבְעַת צִרֵי וְגִנּוּסִים .
 וְאִזּוּ אִישׁ שְׁיִתְוַסֵּף אֵל בְּשָׁנָיו
 וְהוּא יוֹסִיף עֲזוּתָהּ עַל עֲזָוִיו .
 וְמֵה יִנְעִיל אֲשֶׁר יִחְיֶה בְּחִבָּל
 וְחִיּוֹתוֹ בְּעֵמֶל וְגַם בְּחִבָּל .

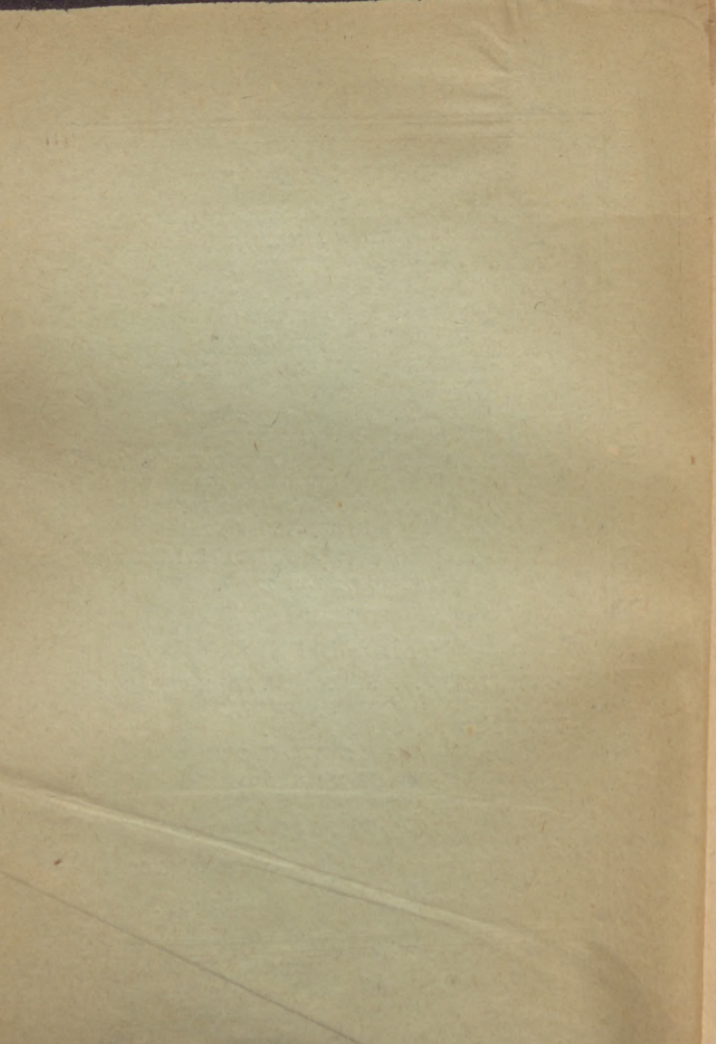
- (א) ככתוב תולך את חמסיה יחבם . וטלה בעליה מוסב על היה קובץ לכל חמסה .
 (ב) שער המאמר : ואל תרבה מחיריהם לתתן בם .
 (ג) חבונה מחויה מושל ורודה בעבדים כי אז יעבדוך בתם וכישר ויהיה זה סבה
 להעשירך .
 (ד) ע"י אם שלשה תעשה או מוכה מחשבתך .
 (ה) באשרו כן היה נגר גורלו אשר היה סר בזקנתו .



וְלֹא נִכְרָא אֲגוּשׁ כִּי אִם לְפִלֵּל
 לְבוֹרְאוֹ גַם שָׁמוֹ בְּכָל יוֹם לְהַלֵּל א).
 שְׁמוֹר חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים יִשְׂרָאֵל
 וְדוֹן נִפְשָׁהּ כְּמוֹ תְּדִין אֲחֵרִים •
 שְׁמַע תְּמִיד לְדַבְּרֵי הַחֻקִּים
 וְסוּרָה מֵאֲנָשִׁים גַּעֲלָמִים •
 וְסוּף דְּבַר שְׁמוֹר תּוֹרָה וְחֻקָּה
 אֲזִי תִהְיֶה לָּהּ מֵאֵל אֲדַקְרָה •

א) מן הראוי לפי המשקל כל יום . אבל נפת מן המשקל ואמר בכל יום להלל
 מפני שר"ל שלא נכרא כי אם להלל אבל היה צריך לומר בכל היום כמאמר ר' יוחנן
 הלואי שיתשלל אדם כל היום . וע"כ יותר נכון למחוק הבי"ת בשביל המשקל •
 ב) כמו ועם נעלמים לא אבוא , והם שאין תוכם כברים .





B
 449.
 II.

הוצאת אחיאסף:

- א רבי יהודה הלוי א. א. הרב
 ז' חוברות, המחיר 49 קאפ.
 על ניר ריגאל 20 "
- ב רב האי גאון א. ה. ווייס.
 ב' חוברות, המחיר 14 קאפ.
 על ניר ריגאל 20 "
- ג קרות היהודים בספרד א. ש. פריעדבערג.
 י"ג חוברות, המחיר 91 קאפ.
- ד דניאל דירונדה תרגום ד. פרישמאנן.
 כ"ד חוברות, המחיר 1,68 ר"ב.
- ה אפרים קוה ה. מאוויאוו.
 לע"ע ב' חוברות, המחיר 14 קאפ.
- ו זכרונות לבית דוד א. ש. פריעדבערג.
 לע"ע י"ג חוברות, המחיר 91 קאפ.
- ז אחיאסף (לוח-עם) 75 "
 כל אלה בלי פאקטא.

הוצאת בן-אביגדור:

- א ספרי אגורה קבוצה ראשונה.
 כ"ה חוברות, המחיר 1,25 ר"ב.
- ב " קבוצה שנייה.
 לע"ע ד' חוברות, המחיר 20 קאפ.
 כל אלה ג"כ בלי פאקטא.

כתבת המו"ל:

Издательство „Achiasaf“ Warszawa.
 Verlag „Achiasaf“ Warschau.